

Ольховик М. В.
(Україна, м. Чернігів)

«СОЦІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР» РІСМЕНА ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ (ПОСТ)ТОТАЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Соціальна природа людини, її особистісна своєрідність, що транслює різні аспекти взаємодії людини з соціумом, значною мірою визначають гуманітарний дискурс, починаючи з середини ХХ ст. Історичний контекст ХХ ст., як-от: період двох світових війн та їх наслідки, післявоєнна адаптація та «холодна війна», ліквідація системи колоніального володарювання і розпад Радянського союзу і, врешті, перехід суспільства до нових форм соціальної взаємодії в межах сучасних інформаційних технологій загострили питання людської ідентичності, поставили перед людством багато питань щодо власної *самості*, зокрема щодо шляхів закріплення винесеного з ХХ ст. досвіду в системі координат «людина – людина»; про можливі перспективи повторення жахливих поведінкових зразків і втрати власної ідентичності людиною в нинішніх (пост)тоталітарних реаліях.

Починаючи з 40-х років минулого століття філософи, соціологи, психологи, політологи, культурологи постійно звертаються до пошуку механізмів, причинно-наслідкових зв'язків, що уможливили «анормальні» поведінкові зразки в уже давно сформованому, нібито цивілізованому світі.

Книга американського соціолога Девіда Рісмена «Самотній натовп» (*автор, The Lonely Crowd*), написана у 1950 р., хоча й була присвячена історії американського суспільства, стала досить ґрунтовною науковою розвідкою щодо соціальних особливостей поведінки людини та аналізу суспільств на основі показників росту населення. Сама книга, за висловом автора, розповідає про соціальний характер і його розмаїття в залежності від регіону, історичної епохи, нації. Автор показує шляхи, якими різні типи соціальних характерів, сформовані в період зародження суспільства, пізніше визначають всі види діяльності, гру, політику та стратегії виховання дітей. Відтак, в дослідженні Рісмена йдеться про шляхи, якими один тип соціального характеру, що домінував в Америці в ХІХ ст., поступово, завдяки зміні показників народження і смертності, був замінений соціальним характером зовсім інакшого різновиду [3, 3].

Саме поняття «соціального характеру» Девіда Рісмена вважаємо доцільним і актуальним для сучасних розвідок в межах досліджень проблем сучасної ідентичності, особливо колективної, а також

пояснення певних проявів індивідуальної, як-от, «конформізм межових ситуацій». Важливо, що використовуючи поняття «соціальний характер», Рісмен не ототожнює його з поняттям «особистість», яке використовується в сучасній соціальній психології на позначення самості. Говорячи про «соціальний характер» американський соціолог не має на увазі сучасні його дефініції, пов'язані з тією частиною особистості, що формується не спадковістю, а соціальним досвідом. В такому сенсі соціальний характер більшою чи меншою мірою є постійною соціально та історично обумовленою організацією індивідуальних спонукань і задоволень – своєрідний «набір», яким людина заявляє про себе світу [3, 4].

Девід Рісмен використовує «соціальний характер» як таку частину «характеру», що притаманна значним соціальним групам і, на думку більшості сучасних науковців, розглядається як результат досвіду цих груп. Поняття «соціального характеру» дозволяє нам говорити про характер класів, груп, регіонів, і націй [3, 4]. У роботі «Самотній натовп» відсутній аналіз дефінітивної двозначності поняття соціального характеру. На думку автора, можливі дефінітивні проблеми, пов'язані з багатьма полярними аспектами дослідження цього феномену, зокрема, з необхідністю доведення природи соціального характеру або від набутого соціального досвіду, або від спадковості, знаходження реальних доказів його існування, акцентування більшої значущості соціального характеру по відношенню до інших елементів характеру та рис особистості, що гуртують людей по всьому світу, або навпаки, роз'єднують індивідів (навіть найрідніших) у межах соціальних груп або суспільства в цілому. Ті аспекти соціального характеру так чи інакше висвітлюються в роботах Еріха Фрома, Абрама Кардінера, Рута Бенедикта, Маргарет Мід, Жофрея Горера, Карен Хорні та інших, які писали про соціальний характер загалом, або про соціальний характер певних соціальних груп та історичних періодів.

Що ж саме може бути цікавим в понятті соціального характеру? Перш за все, відносини з суспільством: на який, кращий чи гірший соціальний характер заслуговує те чи інше суспільство [3, 5]. У роботі «Самотній натовп» зауважується, що одним з перших поняття «соціального характеру» використовує Ерік Еріксон в роботі про соціальний характер індіанського племені Юрок («Observations on the Yurok: Childhood and World Image»): «...система виховання дітей... представлена несвідомими спробами створення з людського матеріалу такої конфігурації стосунків, що була б оптимальною для потреб племені, а саме: природних умов проживання та економічно-історичних потреб»

[Цит за: 3, 5]. Основною метою використання «соціального характеру» Рісменом стало бажання показати зв'язок між характером і суспільством, а саме: необхідність пошуку шляхів, якими суспільству гарантується певний ступінь конформності в залежності від осіб, які його утворюють [3, 5]. Потрібно зазначити, що конформність проявляється в середовищі окремих соціальних груп, тоді як конформізм виявляє індивідуальні риси особистості.

«Ступінь конформності» використовується в роботі рівнозначно з поняттям соціального характеру – хоча, безумовно, конформність не замінює повністю соціальний характер, зауважує автор, – «ступінь творчості» теж є його великою частиною. Проте, поки суспільства і особистості можуть співіснувати достатньо добре – навіть якщо дуже нудно – без творчості, малоімовірно, що вони зможуть жити без певного ступеня конформності – навіть якщо мова йде про періоди війн і повстань [3, 6].

Власне теорія Рісмена ґрунтується на виокремленні *трьох типів суспільства*, в основі типізації яких є показники народжуваності та смертності в певному соціумі. Кожен з цих трьох типів суспільства передбачає формування конкретного ступеня конформності від своїх типових громадян, і оформлюється цей ступінь різними шляхами, а головне дає якісно інакші результати в поведінкових зразках своїх соціальних верств. Перший тип – це суспільство з високим рівнем народжуваності («high growth potential»), що розвиває в своїх типових членах соціальний характер, чия конформність гарантується їх тяжінням слідувати традиціям («tradition-directed people»). Суспільство перехідного росту потенціалу (transitional population growth) розвиває у своїх типових членах соціальний характер, чия конформність характеризується схильністю до формування певної системи внутрішніх цілей ще в їхньому ранньому житті. Рісмен це називає «зорієнтовані в середину люди» («inner-directed people») і суспільство, націлене на власний внутрішній потенціал своїх громадян. Врешті, останній, третій тип суспільства наближається до зниження популяції населення («incipient population decline») і потребує соціального характеру, в якому конформність характеризується залежністю від очікувань та уподобань інших, що визначається як «люди, зорієнтовані на зовні» («other-directed people») [3, 8].

Формування ідентичності в сучасному світі пов'язано саме з третім типом суспільства і, власне з «соціальним характером», який орієнтований на Іншого. Особливістю стає те, що для такої людини межа між знайомим та невідомим – межа, чітко позначена в суспільствах залежно від напряму традицій, – руйнується.

Невідоме, Інакше стає звичним. Оточуючі починають формувати картину світу окремої людини, тому відносна нечутливість до інших соціального характеру, орієнтованого в середину людини, перестає б'уду затребуваною в соціумі [3, 25]. Саме «люди, зорієнтовані на зовні» («other-directed people») визначають суспільні вектори сьогодення. Так, одним з можливих проявів «соціального характеру» можемо назвати феномен інтерпасивності, досліджуваний філософами Робертом Пфаллером і Славоєм Жижеком. Інтерпасивність можна розглядати як певний механізм, коли засобами Іншого ми задовольняємо власні потреби («спосіб задоволення за допомогою Іншого») [1].

Отже, соціальний характер не можна розглядати в якості тіньового фактору історії, – він є безумовною частиною формування суспільства, впливаючи на підходи до виховання, вибору видів соціальної активності та їхню психічну спрямованість [3, 29]. Як зауважує Рісмен, на щастя, ми не знаємо про таке суспільство, яке похмуро передбачає Олдос Хакслі в «Відважному Новому Світі», де типи соціальних персонажів були б повністю задоволені своїми соціальними ролями і де, відтак, ніяких соціальних змін не існувало би, виключаючи випадкові події.

Нарешті слід зазначити, що соціальні типи характерів – це абстракції. По суті, на кожній з трьох фаз «кривої населення» суспільство вимагає певної конформності та формує соціальний характер у різні способи. В подальшому було б цікаво дослідити, чи ступінь конформності третього типу соціального характеру, орієнтованість на оточуючих і на їх оцінку, може бути причиною тих поведінкових зразків, що визначили сучасну людину як «втрачену ідентичність».

Використані джерела

1. Жижек С. Интерпасивность. Желание: влечение. Мультикультурализм. – СПб.: Алетейя, 2005. – 156 с.
2. Руткевич Е.Д. Типология социального характера Д. Рисмена // Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/771/876/1216/016_rutkevich.pdf
3. The Lonely Crowd. A study of the changing American character by David Riesman with Nathan Glazer and Reuel Denney Abridged edition with a 1969 preface New Haven & London Yale University Press // Режим доступа: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2016/SOC757/um/61816962/Riesman_Lonely-Crowd.pdf
4. Riesman D. The Lonely Crowd. A study of the changing American character. Режим доступа: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2016/SOC757/um/61816962/Riesman_Lonely-Crowd.pdf